

МОВА ЯК ОЗНАКА ГРОМАДЯНСТВА І ФАКТОР ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Тема мови видається, на перший погляд, широкою та заяложеною. Але якщо заглянути в сутність проблеми мовного питання в нашій країні та визначити місце, яке вона займає серед інших проблем державного будівництва, то актуальність і необхідність її розгляду сумнівів не викликають.

За сучасних умов актуальним є дослідження процесів формування та становлення української державності. В цьому контексті важливим є дослідження різноманітних інститутів влади, органів державного управління та місцевого самоврядування, окремих елементів розбудови держави, зокрема мови.

Актуальність теми дослідження визначається й тим, що роль рідної (української) мови як важливого чинника консолідації нації суттєво зростає в нових умовах розбудови української державності, вона стає опорою, що дасть змогу, на мій погляд, згуртувати українське суспільство для вирішення нагальних проблем сьогодення.

Значна кількість досліджень за останні сторіччя, присвячених питанням формування та розвитку мови національного або міжнаціонального спілкування, двомовності, значенню державного статусу, зовнішній експансії та внутрішній безпеці мови, підтримує необхідність подальшого дослідження соціолінгвістичних процесів в Україні. Різноманітні точки зору, поширені в роботах М. С. Грушевського [1], О. Забужко [2], І. Остаха [3], В. Лози [4], І. Богословської [5], І. Дзюби [6] та ін., визначають складність та різноманітність методів дослідження питання про значення, статус, долю, майбутнє української мови.

Рідна мова як консолідуючий чинник була предметом розгляду провідних мовознавців і політиків сучасності, зокрема А.Бурячка, І.Ющука, В.Лизанчука, В.Радчука, І.Дзюби, М.Томенка, Д.Павличка, Л.Костенко та ін.

Метою цієї статті є визначення ролі та значення мови як складової частини (елементу) у процесі розбудови держави, формування та становленні нації.

Мова – найважливіший засіб людського спілкування, нерозривно пов'язаний із мисленням, це засіб передачі інформації, засіб управління людською поведінкою.

Мова - духовний скарб нації. Це не просто засіб людського існування, це те, що живе в наших серцях, - наша сутність, первозміст нашого буття. Саме мова формує і визначає свідомість, творить людину, культуру, історію.

Згідно ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом.

Таким чином можна зазначити, що українська мова як державна є обов'язковим засобом спілкування на всій території України, особливо при здійсненні органами державної влади і органами місцевого самоврядування своїх повноважень, а також в інших сферах суспільного життя. Мовою навчання в дошкільних, загальносередніх, професійно-технічних і вищих навчальних закладах України також є українська мова. Однак, проаналізувавши сучасну мовну ситуацію в країні, можна дійти висновку, що українська мова, як державна мова України, не набула належного поширення в усіх сферах суспільного життя країни.

Мова створена людиною для потреб спілкування і для утворення в пам'яті людства банку даних колективного досвіду у пізнанні світу. Мова – один з видів культури, покликаний разом із працею творити всі інші види культури. Більше того, мова є не тільки засобом творення культури, але й, що треба підкреслити, одним із її складових компонентів.

Здобуття Україною незалежності 1991 р. - епохальна подія в історії нашого народу, яка відкрила сенс його існування, дала йому змогу стати не просто державною, а й

самодостатньою, творчою, європейською нацією з усіма прикметностями сучасного демократичного світу.

Так, однією з основних причин боротьби за незалежність України була політика зросійщення, яку брутально проводив московський тоталітарний режим [7]. А тому запровадження української мови в усі галузі народного життя, відродження історичної правди про Україну - мабуть, найголовніші компоненти, що об'єднують Схід і Захід нашої держави, оживлюють етнографічну й духовну спорідненість її регіонів.

Зміна мовного орієнтиру України – з незаперечного домінування російської мови на державну українську мову – глибинно вплинула на актуалізацію національного самоусвідомлення значної частини української спільноти: відповіддю на одвічне запитання «хто ми і чий ми діти?» стало чітке визначення національних і мовних пріоритетів.

Мовне питання часто перетворюється на дестабілізуючий чинник суспільного життя, що гальмує процес творення суверенної, демократичної, правової держави. Вже тривалий час мовна ситуація в країні є предметом гострих політичних дискусій. Представники однієї сторони віддають перевагу двомовності, посилаючись при цьому на досвід багатьох держав заходу, де є подібні впровадження й апелюють до вирішення мовного питання в сторону узаконення двомовності. Прикладами можуть слугувати: Швейцарія, де офіційними мовами, поряд з ретро-романською, є німецька, французька й італійська; Канада, в якій офіційними є французька та англійська мови; Бельгія, де офіційними є три мови – французька, німецька та нідерландська.

Визначення справжнього патріотизму в нашому суспільстві зводиться до того, що патріотом вважають того, хто розмовляє українською мовою. Та чи це справді так? Це ставить російськомовних громадян і громадян національних мовних меншин в Україні у вимушене протистояння українській мові, змушує приєднуватися до лав супротивників українства і не поважати тих, які начебто з патріотичних міркувань зневажають іншомовних українців. Хоча ми розуміємо, що не тільки мова, а реальна діяльність, спрямована на інтереси українського народу, на підвищення його добробуту та культури є свідченням справжнього патріотизму.

Прихильники протилежної сторони наполягають на тому, щоб у державі була офіційною одна мова – українська, що виконує роль базису, на якому ґрунтується ментальність, національний характер, національна свідомість, духовність, культура. А за ними – історія народу, його земля, національна ідея, соборність і державність нації, її доля і шлях у майбутнє.

Мова - духовний скарб нації. Найбільша загроза для поширення культурного колоніалізму в Україні, з позиції відомої української письменниці, не «зовнішня», а «внутрішня»: «в таких-бо умовах неможливі ні національна консолідація, ні остаточне витворення політичної нації» [2].

Зупинемось на означенні терміну «нація».

Нація (лат. *patio* - народ, плем'я) - історично сформована стійка спільність людей, об'єднана економічними, територіальними, мовними та культурно-психологічними зв'язками [8]. На сучасному етапі державотворення відбувається творення в Україні політичної нації - інноваційної політичної реалії, нового етнополітичного феномена демократичного суспільства. Йдеться про формування нової державної нації у широкому розумінні – «політичної нації».

Згідно з політичною теорією, нація - це, перш за все, політична (соціальна) спільнота, яка об'єднує всіх громадян якоїсь однієї держави незалежно від їхнього етнічного та соціального походження, культурно-мовних та інших особливостей.

Але політична нація - це не просто населення якоїсь країни і не просто співгромадянство, а дійсно спільнота, об'єднана (часто, але не завжди) спільною мовою, спільними символами, спільною лояльністю до держави та її законів, спільною волею, спільними інтересами, спільними надіями на майбутнє тощо.

Крім того, в теорії існують інші визначення об'єднань людей, зокрема в Україні – етнос, народ України, український народ. Так, з цього приводу Ліна Костенко пише: «Що ж до поняття нація, то лише на перший погляд здається, що це таке чітке і всім зрозуміле поняття. Саме це поняття останнім часом, уже в умовах, здавалось би, незалежної України внесло стільки плутаними, що пересічний громадянин може вкрай розгубитися, начитавшись нашої преси, де українців то пропонують вважати етносом, що й досі ще не відбувся як нація, то вже аж політичною нацією, що містить у собі весь наш політичний конгломерат, то народом України, то, як у Конституції сказано, - Українським народом» [9, с.32].

Саме тому сьогодні на перший план виступає і проблема реального поновлення на рідній землі рідної мови в своїх правах, особливо в південних та східних регіонах України.

Основною причиною існування мовних проблем є намагання певних політичних сил як в Україні, так і за її межами зробити все, щоб не дати об'єднатись українцям у єдину націю.

Нація, як і будь-яка інша спільнота людей, не може ні сформуватись, ні існувати без спілкування її членів, без збереження ними історичної пам'яті, надбань духовності, самоусвідомлення, без ідентифікації – відчуття приналежності до цієї спільноти. Універсальним засобом здійснення всього цього є мова. Вона забезпечує єдність функціонування і розвиток національного організму в просторовому та часовому вимірах.

Добре розуміючи роль рідної мови в становленні нації, маючи «великий досвід» боротьби з нею (укази Петра I, Валуєвський циркуляр, Емський указ, лінгвоцид тоталітарної радянської системи, рекомендації Ташкентської конференції (1979) і, насамкінець, проголошення російської мови офіційною (1990), певні політичні сили й сьогодні намагаються різними способами зашкодити становленню української мови як державної.

Мабуть, окремі політики сьогодні свідомо (а, може, через незнання) забувають ті століття рабства, упродовж яких знищувалася культура українського народу, його інтелігенція, десятиліття панування тоталітарної системи, коли все робилося для того, щоб «злилися нації», щоб сформувалася універсальна російська мова. Саме тому демократична громадськість нашої держави повинна зробити все, щоб не допустити запровадження російської мови як офіційної (або державної), докласти зусиль для відродження рідного слова на власній землі.

Адже будівництво Української держави перш за все полягає в творенні повноцінної нації. Так було з усіма європейськими народами, які успішно визволялися з чужинецького ярма. Так буде і в нас. Керована патріотичним, а не хохляцьким розумом, Українська держава розвиватиметься насамперед як національна організація.

Попри те, що пройшло вже чимало часу з моменту здобуття суверенності держави, рабська психологія, комплекс неповноцінності й меншовартості міцно укоренились у свідомості значної частини українців. Гірко відчувати те, що ми не можемо усвідомити себе державною нацією, як французька, німецька, іспанська, італійська та ін. Комусь вигідно, щоб нові покоління українців виростали, не відчувуючи належності до України, нехтуючи національною гордістю й національною ідеєю.

Від початку нашої незалежності влада з року в рік декларує «європейський вибір» України, запевняє нас у своїй орієнтації на демократичні цінності і побудову громадянського суспільства європейського зразка. Натомість половину своїх інформаційних ресурсів пропагандистський апарат витрачає на те, щоб Захід в очах пересічного українця виглядав головним ворогом. Ми є свідками того, як наші керманічі своїми конкретними діями, ніяк не сумірними з їхніми деклараціями, віддають усі сфери українського життя під опіку євразійського сусіда, затягують нас у старе імперське болото з авторитарними режимами, прищеплюють населенню рабську психологію і роблять усе можливе, щоб викликати в нього неповагу до власної держави. Отож живемо, за висловом Ліни Костенко, у «проблематично незалежній державі» [9, с. 21].

Україні як суверенному утворенню – двадцять шість років. За цей час інші відроджені країни встигають визначити пріоритети свого розвитку і досягти на обраному шляху вагомих успіхів, як, наприклад, колишні прибалтійські республіки, які сьогодні вже в Євросоюзі та НАТО, а також виховати ціле покоління гідних громадян. Україна ж застигла на стадії здобуття формальної незалежності, набувши лише зовнішніх атрибутів національної свободи. Чому ж ми довгий час стояли на місці, не виявляючи ніякого поступу?

З часом виникнення нації виникає потреба формування її окремої національної держави. Сформувати, утримати, розвинути єдину національну державу можна, коли в державі є єдина національна мова спілкування, яка створює національну літературу, філософію, історію, звичаї, традиції, культуру, слугує засобом національного та міжнаціонального спілкування, а отже й основою формування держави.

Важливе значення національної мови закріплюється в державі її особливим статусом – вона стає державною мовою. У цьому новому статусі мова зберігає, захищає, охороняє державу, націю, культуру, історію народу [4; С. 3].

З іншого боку, якщо виникає потреба знищити державу або націю, то найпростішим рішенням є заміна мови національного спілкування, літератури, філософії, традицій і звичаїв з власних національних на окупаційні. Заміна мови та національної свідомості, національної самоідентифікації – процес довготривалий, але надійний. Втративши національну мову,

людина замінює її на ту, яку йому пропонують. Потім втрачається література, самосвідомість, стають вже важко або зовсім не зрозумілі рідні, національні цінності, але дуже добре сприймаються окупаційні.

Механізм денационалізації полягає у такому перетворенні народного життя, при якому традиція народу, втілена головно у мові, переривається чи послабляються до такої міри, що стає лише другорядним фактором розвитку. Одним із поширених засобів є двомовність або багатомовність.

З огляду на усе це українсько-російська двомовність є класичним прикладом свідомо запланованої мовної експансії деструктивного характеру, пов'язаної із поступовим культурним занепадом, поступовою втратою престижу, що з часом може призвести до втрати статусу мови. Мова-переможець також зазнає значних та небезпечних змін – народність, яка поглинається іншою, вносить до останньої зародки розпаду, які, звичайно, матимуть відчутні наслідки тим швидше, чим багаточисельніша і морально сильніша та своєрідніша народність, яку поглинають, і навпаки.

У цій боротьбі за самоідентифікацію націй першочергову роль відіграє саме рідна мова. Наприклад, уряди Франції після буржуазної революції 1789 р., коли виявилось, що половина 25-мільйонного населення не володіє французькою мовою, зробили все, щоб утвердити її як єдину на всій території країни. Коли Італія після приблизно трьохсотрічної роздробленості й поневолення об'єдналася й здобула, нарешті, у 1861 р. незалежність, італійською мовою розмовляло з 25 млн населення лише 600 тис., тобто 2,4%. «Італію створено, тепер треба створити «італійців» – робить висновок один із керівників національно-визвольної боротьби. І в Італії було розроблено й втілено в життя комплексну програму утвердження італійської мови як загальнонаціональної.

Отже, зрозуміло, що важливим фактором державотворення і національної самоідентифікації є також створення єдиного інформаційного простору, у якому мова є ключовим елементом, що об'єднує націю в єдиний організм.

Першочергову роль у цій справі має відігравати українськомовна національна інтелігенція. На жаль, становлення її тільки починається. Адже добре відомо, що до того часу, поки керівництво державної влади всіх рівнів, депутатський корпус, професорсько-викладацькі склади навчальних закладів, учителі, лікарі, інженерно-технічна інтелігенція не заговорять українською мовою, сподіватися на диво не доводиться. Україна повинна відродити сьогодні свою національну еліту, яка й вестиме роботу щодо консолідації всього суспільства. Потрібно по-справжньому розгорнути діяльність осередків Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка «Просвіта», створити недільні народні школи для бажаючих оволодіти українською мовою, встановити тісні зв'язки й надати посильну допомогу українській діаспорі як близького, так і далекого зарубіжжя. Свого часу у вступному слові на Установчій конференції Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка Олесь Гончар говорив: «Маємо відродити в наших сучасних українцях і українках генетичну пам'ять, почуття гордості, маємо і до збайдужілих душ торкнутися «запашистим євшан-зіллям рідного слова» [9, с.13]. І тому до праці на ниві рідної мови повинні приступити сотні тисяч людей, згуртованих ідеєю національного відродження. А такі люди в Україні є, проте не кожен з них знає, де і як докласти своїх зусиль. Та й багатьом із них бракує системних знань з історії як Української держави, так і рідної мови. Через це потрібно якомога більше друкувати масовим накладом дешеві брошури, а не книжки, що коштують десятки гривень, вести роботу щодо їх поширення серед різних верств українського народу, особливо в Автономній Республіці Крим, південних і східних областях України. Потреба в цьому нагальна, оскільки люди хочуть знати правду про свій народ і свою мову. Основним завданням має бути ознайомлення широкого кола читачів з основами мовного світогляду, з різноманітними питаннями, що виникають на мовному ґрунті в суспільстві, зі значенням рідної мови в життєдіяльності народу й окремої людини.

На жаль, духовно – інтелектуально, інформаційно, культурно – Україна сама себе сьогодні не забезпечує. Всі наші гуманітарні показники – на рівні не європейських країн, а колишніх колоній третього світу» [2].

У наш час особливо важливого значення набуває збереження національних традицій. Завдяки їм функціонує й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, оскільки зречення своїх національних традицій, рідної мови рівнозначне зреченню своєї національності. Саме тому необхідне збереження та примноження своїх національних традицій, рідної мови. Тільки такий шлях забезпечить нормальний розвиток народу.

Література

1. Грушевський М. С. Про українську мову і українську школу / Пе - редм. Я. П. Гояна. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
2. Забужко О. На порозі гуманітарної катастрофи. Культурна політика і державна незалежність // Дзеркало тижня. – № 47. – 3–9 грудня 2005.
3. Осташ І. Сучасна мовна політика в Україні // *Quo vadis, Україно?* – К., 2000. – С. 126-146.
4. Лоза В. Размышления о предвыборных лозунгах и опасных обещаниях // *Наша газета*. – № 7. – 25 лютого 2006 р. – С. 3.
5. Богословская И., Дидковский И., Чалый А. План развития страны/ Под редакцией: И. Богословской, И. Дидковского, А. Чалого. – К.: Изд-во «Пенсия», 2006. – 210 с.
6. Дзюба І. Проблеми і перспективи культури в незалежній Україні // *Quo vadis, Україно?* – К., 2000. – С. 54-74.
7. Томахів В. Етнополітика сталінізму: витоки і практика / Володимир Томахів // *Збірник наукових статей з філософії, політології, історії*. – 2003. – Спец. вип. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://library.tneu.edu.ua/images/stories/praci_vukladachiv
8. Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – С. 76-79; 255-257; 263-264.
9. *Культура слова: Міжвідом. зб.* – К.: Наук. думка, 1994. – Вип. 45. – 104 с.
10. Шумка, М. Л. Символіка та мова як репрезентанти національної ідентичності та чинники націєтворення. / М. Л. Шумка // *Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія* / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 114-137.
11. Шумка М. Роль рідної мови в становленні української національної ідентичності / Михайлина Шумка // *Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал*. Випуск 4. Одеса. – 2015. – С.172-178.